

TÓTH FERENC

Tóth Ferenc báró (1733–1793) a pestis elleni védekezésről a Közel-Keleten

Napjaink COVID–19 világjárványa jól rámutatott arra a régi igazságra, hogy egy járványidőszakban az emberek mennyire különböző módon viszonyulnak ehhez a rendkívüli állapothoz és milyen változatos eszközökkel próbálják leküzdeni az életüket fenyegető veszedelmet vagy éppen milyen téveszmékkel igyekeznek magyarázni a betegségek okait. Ez természetesen a múltban sem volt másképp, legfeljebb a tudományos megismerés lehetőségei voltak korlátozottabbak. E rövid kis írásban az egykori Vas vármegye Tarcsafürdő (ma: Bad Tatzmannsdorf, Ausztria) nevű közösségének temetőjében nyugvó magyar származású francia diplomata¹ egyik közel-keleti küldetésének dokumentumai alapján szeretném bemutatni, hogy a védőoltás felfedezése előtti korban milyen módon kutatták a járványokat megfékezni képes gyógy-módokat az Európán kívüli területeken.

Chamigny-től Tarcsafürdőig: egy világotazó pályája

François baron de Tott, vagy más néven Tóth Ferenc báró élete emlékiratainak haj-

1 E szerzőről korábban már több tanulmányt is közöltem a Vasi Szemle folyóiratban, pl. *Tóth Ferenc: Egy tarcsafürdői emlék.* = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2001. 1. sz. 31–42. p.; *Uő: François de Tott (1733–1793) és műve. Egy felvilágosult diplomata emlékezései.* = VSZ, 2003. 6. sz. 713–731. p., 2008-ban Tott báró visszaemlékezései magyar nyelven is napvilágot láttak a Vasi Szemle kiadó gondozásában: *François Baron de Tott: Emlékiratai a törökökről és a tatárokról.* Szerk. Tóth Ferenc. Szombathely, 2008. (továbbiakban: Tott, 2008.) 296 p.

dani sikere ellenére sokáig a kora újkori közös történelmünk rejtélyes, homályos fejezete volt. Ebben szerepet játszott az is, hogy az életpályája már zsenge ifjúságától kezdve a korabeli titkos diplomácia keretein belül formálódott. Másrészt, mint korának több hasonló kozmopolita történelmi egyénisége, a nemzeti történetírások mostoha-gyermekévé vált. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források feldolgozása is sokáig váratott magára.² Egyébként az utókor igen változatos és gyakran anakronikus képet mutat az egyszerű mint gátlástalan sarlatán, máskor pedig mint felvilágosult filozófus jelenik meg. A gyarmatosítást hirdető eszméit is gyakran bírálják, nem beszélve arról a hálátlan történelmi szerepéről, amelyet a hanyatló Oszmán Birodalom védelmében játszott. Édesapja, Tóth András,³ a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba

2 A korábbi – sajnos számos tévedést is tartalmazó – életrajzai: *Tocsek Helén: A bujdosó fia.* Nyitrai Báró Toth Ferencz eredeti „Emlékiratai” nyomán. Az érettebb ifjúság számára. Bp., 1892. 104 p. (A Mária Dorothea-egylet könyvtára; 3.); *Palóczy Edgár: Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője.* Bp., 1916. 340 p.; *Kerekesházy József: Tóth Ferenc kalandjai a szultán udvarában.* Bp., 1943. 62 p. (Hasznos könyvtár); Lásd újabban *Tóth Ferenc: Egy magyar származású francia diplomata életpályája.* François de Tott báró, 1733–1793. Bp., 2015. (továbbiakban: Tóth, 2015.) 314 p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

3 Származásáról újabban *Horbulák Zsolt: Adalékok Tóth Ferenc báró származásához.* = VSZ, 2005. 6. sz. 734–744. p.; *Uő: Novšie fakty o genealógii rodu baróna Františka Tótha.* In: *Historické štúdie. Medzi antikou a stredovekom. Rímska a germánska spoločnosť v barbarských zákonníkoch.* Ed. Miroslav Daniš, Pavol Valachovič. Bratislava, 2010. 126–144. p. (Acta historica Posoniensia; 13.)

kényszerült és így jutott el Franciaországba. François de Tott 1733. augusztus 17-én született a franciaországi La Ferté sous Jouarre mellett található Chamigny községben. Édesanyja, Marie Ernestine de Pesselier, egy helyi nemesi családból származott, amelynek legismertebb tagja, Charles-Étienne de Pesselier (1712–1763), közigazdász és író volt. A csupán 9 éves François 1742-ben lépett be kornétásként a francia Bercsényi-huszárezredbe. Részt vett az osztrák örökösödési háború hadjárataiban, és a lawfeldi csatában még meg is sebesült. Apja diplomáciai szolgálatainak köszönhetően a tehetséges fiatalembert a francia kormány atyjával együtt 1755-ben Konstantinápolyba küldte egy tanulmányútra, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. Bár a konstantinápolyi tolmácsképző iskola (école des jeunes de langue) már 1669 óta létezett és a francia diplomácia számos neves tolmácsdinasztiája és orientalistája, tudósa szerezte meg itt nyelvtudását, a fiatal Tott bárót egészen különleges képzésben részesítették. Két magántanára, egy nyelvtanár és egy vallási vezető segítségével nemcsak nyelvi, hanem mai szóval átfogó civilizációs képzést is kapott, amelynek az volt a célja, hogy idővel kövesse az apját a francia titkos diplomáciai szolgálatában és nem utolsósorban ápolja a franciaországi és a törökországi magyar emigrációk kapcsolatait. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Élményeit az emlékiratai első könyvében örökítette meg.⁴

4 Lásd erről *Dehéraïn, Henri*: La mission du baron de Tott et de Pierre Ruffin auprès du khan de Crimée de 1767 à 1769. = *Revue de l'histoire des colonies françaises*, 1923. 1–32. p.; *Tóth, Ferenc*: La mission du baron de Tott en Crimée. = *Archivum Ottomanicum*, 2002. 131–165. p.; *Correspondance consulaire de Crimée du baron de Tott, 1767–1770*. Ed. Ferenc Tóth. Istanbul, 2014. 266 p. (Centre d'histoire diplomatique ottomane)

Tanulóévei után 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szerette volna megalapozni. A nagy lehetőség 1767-ban jött el, amikor Krímbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta és részt vett a tatár kán 1768–1769. évi hadjárataiban, amelyről érzékletes képet adott visszaemlékezései második könyvében. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hősiiesen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást. Szervezett egy francia mintájú gyorstüzelésű hadtestet (az ún. szüratcsikat). Az általa alapított ágyúöntöde épülete ma is áll Isztambulban. Élete e korszakának részletes leírása alkotja emlékiratainak harmadik könyvét.⁵ Utolsó diplomáciai megbízására 1776–1777-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egy időben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak. Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalább is Napóleon 1798. évi expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

5 Lásd erről *Tóth, Ferenc*: La guerre russo-turque (1768–1774) et la défense des Dardanelles. L'extraordinaire mission du baron de Tott. Paris, 2008. 160 p. (Campagnes et stratégies; 64.)

Utazása történetét emlékiratainak negyedik könyvében publikálta.⁶

Terveinek megghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megélt, és négy nyelvre lefordították. 1785-ben a északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején egy lázadás vetett véget uralmának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg újra el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, a vasi Tarcsafürdőn tölthette, Batthyány Tódor gróf vendégeként. A falu lakosai a gyakran furcsa fényekkel járó kísérleteket végző tudós báró házát „Boszorkony”-nak (Hexenhaus) keresztelték át. 1793 októberében bekövetkezett halála után vendéglátója, a báró kísérleti eszközeit a szombathelyi királyi katolikus gimnáziumnak adományozta, megteremtve ezzel annak első természet-tudományi szertárát.⁷ A község lakossága 1972 júliusában jelképes sírt állított a híres halott emlékére a tarcsafürdői temetőben.⁸

6 Tott báró utolsó küldetéséről lásd újabban Deux voyages au temps de Louis XVI, 1777–1780. La mission du baron de Tott en Égypte en 1777–1778 et le Journal de bord de l’Hermione en 1780. Textes réunis par Jean-Pierre Bois. Rennes, 2005. 254 p. (Enquêtes et Documents; 32.); *Tóth Ferenc: Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770-es évek végén.* = Aetas, 2013. 1. sz. 31–60. p.

7 *Vecsey Lajos: A szombathelyi királyi líceum alapítása és első éve, 1793–1808.* = VSZ, 1938. 3. sz. 221. p.

8 Tóth, 2015. 221. p.

Egy tudományos kutatás

A felvilágosodás korabeli Európában még rettegett járványok – mint például a himlő vagy a pestis – tizedelték kontinensünk népességét. A védőoltások gyakorlata csak igen lassan terjedt el a világban. Az első adatok szerint Kínában már a 16. században éltek a himlő gyengített változatával való fertőzések alkalmazásával. Ezt általában fertőző porok belélegeztetésével végezték. A gyógy-mód valószínűleg a híres selyemúton érkezett Európába, ahol a 18. század elején már megfigyelhető annak óvatos alkalmazása, bár az elterjedése még sokáig váratott magára.⁹ Ennek oka gyakran nemcsak a korabeli eszközökkel való oltások kockázatából fakadt, hanem komoly orvosetikai és vallási viták is zajlottak e témakörben. Az áttörést az úgynevezett inokuláció, vagyis a karcolásos oltás bevezetése jelentette, amely az Oszmán Birodalom területéről terjedt el több neves orvos és nem utolsósorban az egyik konstantinápolyi angol követ felesége, a híres Milady Montague személyes tevékenységének köszönhetően.¹⁰ Az inokuláció elterjedéséhez több más nevezetes személyiség, köztük a francia királyi család néhány tagja is hozzájárult így próbálva megakadályozni a gyilkos kórok elterjedését. A himlőjárvány egyébként a kor egyik olyan rettegett gyermekbetegségének számított, amely különösen veszélyes lehetett a betegségen fiatalabb korban még át nem esett felnőtté, vagyis elsősorban az alsóbb társadalmi rétegektől elkülönülő arisztokrata

9 *Berche, Patrick: Une histoire des microbes.* Mont-rouge, 2007. 206. p.

10 *Testa, Marie de – Gautier, Antoine: Une grande famille latine de l’Empire ottoman. Les Timoni, médecins, drogmans et hommes d’Église.* In: *Uők: Drogmans et diplomates européens auprès de la Porte ottomane.* Istanbul, 2003. 237–238. p. (Analecta isisiana; 71.)

családok tagjai számára.¹¹ Az inokuláció nem számított teljesen veszélytelennek, hiszen a beoltottak kb. 2%-a nem élte túl az oltást, viszont a sikeres oltás jóval biztosabb védelmet nyújtott a betegséggel szemben. A védőoltásokkal kapcsolatos viták még sokáig folytak és ezek még Edward Jenner felfedezései után sem hagytak alább – és amint az elmúlt hónapokban mi is láthattuk – egészen a napjainkig tapasztalható a járványokkal szembeni védekezés ilyen módjaival szembeni bizalmatlanság.

A járványok megfékezésében nagy szerepet játszott a Francia Orvostudományi Akadémia (Académie nationale de médecine) jogelődje, a Királyi Orvostudományi Társaság (Société royale de médecine), amelyet az egyik első nagy állami közegészségügyi és járványügyi intézménynek tekinthetünk.

A Társaságot az ancien régime végén 1778-ban alapították XVI. Lajos király kezdeményezésére. Az intézmény megszületésében nagy szerepet játszott Joseph-Marie-François de Lassone (1725–1802),¹² a király első orvosa – mai szóval országos tisztiorvosa –, aki a megnövekedett feladataira való tekintettel szorgalmazta annak megalapítását.

Az intézmény akadémiai tagsága 30 neves orvosprofesszorból, 12 külső tagból – köztük orvosok és befolyásos politikusok, élükön Vergennes külügyminiszterrel és Necker pénzügyminiszterrel – és 120 levelező tagból állt, akik között megtalálhatjuk Benjamin Franklin nevét is. A tudományos társaság első elnökévé Lassone professzort nevezték ki, állandó főtitkára pedig

az összehasonlító anatómia terén elévülhetetlen érdemeket szerzett Félix Vicq d'Azyr lett.¹³ A társaság heti két alkalommal ült össze a Louvre-ban és 2 évente közgyűlést tartott. A megvitatott előadásokat a szerzők tanulmány formájában közölték a társaság színvonalas évkönyvében.

A Société royale de médecine legfontosabb feladatai közé tartozott a járványok vizsgálata, azok típusainak megállapítása, tanulmányozása és az ellenük való küzdelem módjainak meghatározása. A kor filozófiai áramlatai és egyes hippokratészi elvek alapján a tudós társaság főleg a klíma és az elhalálozások gyakorisága közötti összefüggéseket vizsgálta.¹⁴ Ennek céljából kiterjedt levelezést folytatott világ különböző égtájain megforduló utazókkal és orvosokkal. Egy ilyen levelezés eredményeként maradt fent egy érdekes dokumentáció, amely a közel-keleti pestisjárványok tudományos vizsgálatával foglalkozott. Az irategyüttes érdekessége, hogy a már említett magyar származású francia diplomata, François de Tott báró és egy szmirnai (ma: Izmir, Törökországban) orvos, bizonyos Michel doktor együttműködésének eredményeként jött létre és nagyon különleges gyógymódokat javasolt a halálos kór ellen.¹⁵

11 Darmon, Pierre: La variole, les nobles et les princes. La petite vérole mortelle de Louis XV. Bruxelles, 1989. 33–36. p. (Mémoire des siècles; 216.)

12 Joseph-Marie-François de Lassone (1725–1802), XVI. Lajos király és Maria Leszczyńska, valamint Marie-Antoinette királynék orvosa.

13 Félix Vicq d'Azyr (1748–1794), híres francia orvos és anatómus. Életéről lásd *Mazliak, Paul*: Félix Vicq d'Azyr. Créateur révolutionnaire de l'anatomie comparée. Paris, 2017. 198 p. (Histoire des sciences)

14 A Société royale de médecine által végzett kutatásokról lásd *Meyer, Jean*: Une enquête de l'Académie de médecine sur les épidémies, 1774–1794. = *Annales*, 1966. N. 4. 729–749. p.; *Peter, Jean-Pierre*: Une enquête de la Société royale de médecine. = *Annales*, 1967. N. 4. 711–751. p.

15 Bibliothèque de l'Académie nationale de médecine. Párizs (továbbiakban: BANM) SRM 115B-204 Deux mémoires sur la peste dans les Echelles du Levant, de 19 et 39 folios, l'un sous forme de lettre adressée au baron Tott, brigadier des armées du roi, inspecteur général des Echelles du Levant et de Barbarie.

Tott rajza pihenő törökökről (Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares. Paris, 1785. című kiadvány oldalszám nélküli metszete, magángyűjtemény)

Tott báró pestisjárvánnyal való kapcsolata jóval megelőzte az akadémiai felkérésre végzett kutatásait. Tott édesapja, Tóth András, a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült és törökországi száműzetés után el Franciaországba, ahol a Bercsényi-huszárezredben szolgált. Az ezred első komoly bevetésére az 1720–1721. évi marseille-i pestis idején került sor, amely a fekete halál egyik utolsó apokaliptikus méretű nyugat-európai járványa volt. A járványt egy levantei hajó rakománya hozta a kikötővárosba 1720 májusában, amely azután gyorsan elterjedt a városban és környékén. Bár a hatóságok július végén lezárták a várost, a fekete halál több más városban – Arles, Aix-en-Provence, Toulon – is felütötte a fejét. Marseille-ban és környékén a járvány kb. 100.000 áldozatot követelt, amely

majdnem a teljes lakosság negyedének felelt meg. Az oszmán területeken verbuvált huszárok éppen a járvány tetőzése idején érkeztek meg Franciaországba. A huszároknak ekkor részt kellett venniük abban a járvánnyal fertőzött területeket a többi egészségesnek tartott vidéktől elválasztó egészségügyi övezet fenntartásában, amelyet a francia kormányzat utasítására Dél-Franciaországban létrehozottak. A Bercsényi-ezred katonái a Cévennes hegységben foglalta el állásaikat és ott kellett gyakorlatosan járőrözniük megakadályozva a közlekedést a fertőzött és az egészséges zónák között.¹⁶ Tott báró apja valószínűleg később sokat mesélhetett erről a vészkor-

¹⁶ *Tóth, Ferenc*: Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle, 1692–1815. Bp., 2000. 362 p. (Officina Hungarica; 9.)

szakról a fiának, aki későbbi keleti útjain személyesen is találkozott a rettegett járvánnyal.

A fiatal báró már a konstantinápolyi tanulóévei során közlőrl is megismerkedhetett a pestissel, amely nem sokkal a megérkezése után súlyos járvány formájában sújtott le az oszmán fővárosra. Visszaemlékezéseiben így írt erről: *„Az éhínséget követő tavasz közeledtével figyeltek fel a pestis első jeleire is; azon esztendőben csupán Konstantinápoly városában több mint százötvenezer lelket ragadott magával a kór, s a halottak száma oly magasra nőtt, hogy engedélyt adtak a közös fohászokra, hol Isten kegyelmét kérték a járvány megszüntetéséhez. Érdeemes megjegyezni, hogy a törökök végtelen türelemmel, panaszkodás nélkül viselték a csapást, míg nem a – csupán a drinápolyi kapun kiszállított holtakra vonatkozó – napi temetési jelentés a 999-et el nem érte: ekkor a türelmük végleg elfogyott.”*¹⁷

A báró memoárjainak tanúsága szerint a törökök nem kezelték megfelelően a súlyos járványt – ezt részben az iszlám predestinációs tanainak tulajdonította – viszont az Oszmán Birodalom egyéb vallási és etnikai kisebbségei igen értékes gyógy módokat alkalmaztak: *„A görögök, az örmények, a zsidók, kik e tekintetben jobbra elfogulatlanok, kitanulmányoztak valamiféle gyógyírt e bajra, mit látszólag sikerrel alkalmaznak; mindazonáltal ez csak a betegség első tombolásának csitultával hozza meg gyümölcsét...”*¹⁸

A gyilkos kór sajnos Tott báró édesapját és több rodostói magyar bujdosót is magával vitt 1757-ben, és ez a báró életére is nagy hatással lehetett. A tanulóévei után 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol

diplomáciai pályáját szerette volna megalapozni. A nagy lehetőség 1767-ban jött el, amikor Krímbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta, és részt vett a tatár kán 1768–1769. évi hadjáratában, majd ezt követően visszatért Konstantinápolyba, ahol kitüntette magát a város védelmének korszerűsítésében és az modern oszmán tűzértség megszervezésében. Az itteni munkáját ismét nagyban megnehezítette egy újabb pestisjárvány. Erről így írt memoárjaiban: *„Első próbálkozásaimat, hogy eme újfajta dologra embereimet kiképezsem, igencsak megnehezítette s fölötté bajossá tette azon gyászos körülmény, hogy az akkoriban teljes dühével tomboló pestis abban az évben százötvenezer lelket ragadott magával Konstantinápolyból. Jómagam kényszerültem munkásaim irányítására, kik közül jónéhányat megtámadott már a gyilkos kórság; a járvány ellen nem védekezhettem mással, mint a kovácsműhelyek némiképp egészségesnek mondható levegőjével; ezt megtoldottam ama elővigyázatossággal, hogy csupán pálcám hegyét használtam a műveletek dirigálásához; ám a legfőbb oltalmat talán az jelentette számomra, hogy sohasem engedtem át magam ama vészes gondolatoknak, miket e rettenetes kórság magában hordozott.”*¹⁹ Amint e szövegből is kiolvasható, a báró számos ma is aktuális óvintézkedéssel – mint például a levegő fertőtlenítésével, a személyes távolságtartással, illetve a járványidőszakban jelentkező mentális terhelés megelőzésével – igyekezett védekezni.

17 Tott, 2008. 52. p.

18 Uo.

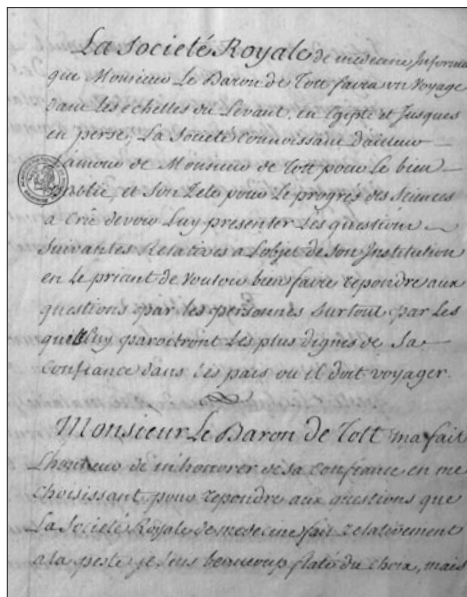
19 Tott, 2008. 216. p.

A tudományos expedíció és eredményei

A báró utolsó diplomáciai küldetésére 1777–1778-ban került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Ekkor kapott megbízást a Société royale de médecine részéről a közel-keleti pestis kutatására. A tudományos társaság a báró számára pontos kutatási tervet nyújtott át, amelyben 25 kérdést fogalmaztak meg a pestis típusaira, elnevezéseire, tüneteire, a járványok lefolyására, terjedésére és gyógyítására vonatkozólag. A báró 1777–1778. évi keleti útjára több tudóst is magával vitt, akik részben Tott báró küldetésében segédkeztek, részben pedig önálló kutatásokat végeztek. Többen közülük – köztük Sonnini de Mannoncourt²⁰ biológus és Venture de Paradis²¹ orientalista – részt vettek Bonaparte Napóleon 20 évvel későbbi egyiptomi expedíciójában is. Az „orvostudományi projektet” a báró a francia kereskedelmi kirendeltségek szmirnai állomáshelyén tevékenykedő Michel nevű tapasztalt orvos segítségével valósította meg. Az ő személyéről csak annyit tudunk, hogy 1754 óta tevékenykedett Szmirnában (ma: Izmir, Törökország), és így tanúja lehetett a nagy 1758. évi pestisjárványnak. Valószínűleg a 18. század során a konstantinápolyi francia követség szolgálá-

20 Charles-Nicolas-Sigisbert Sonnini de Mannoncourt (1751–1812), neves francia természettudós és utazó.

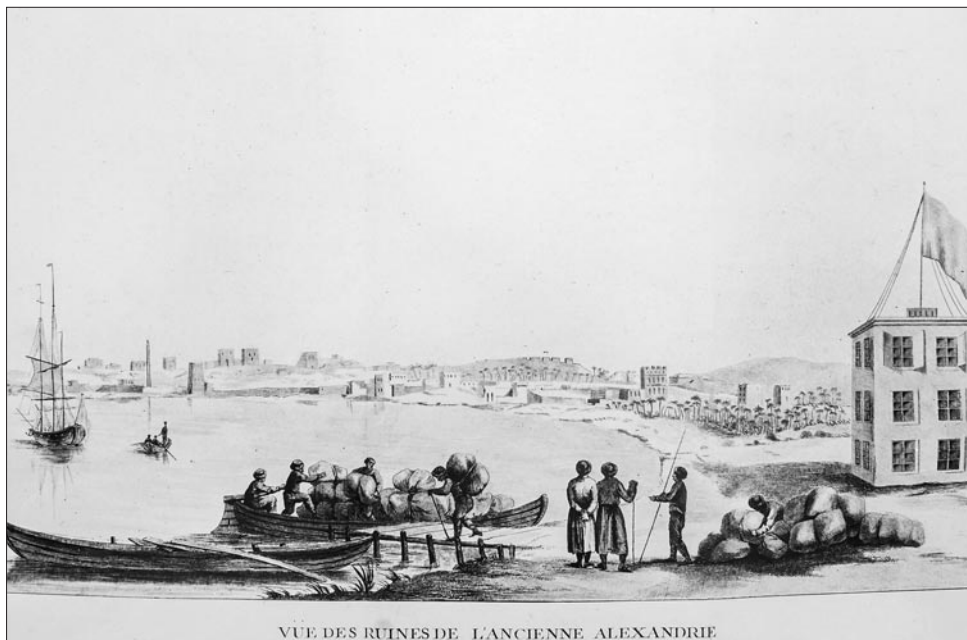
21 Jean-Michel Venture de Paradis (1739–1799). A Louis-le-Grand kollégium keleti nyelveket hallgató diákja 1752 és 1757 között, ahol elsajátította a török és arab nyelvet. Később híres dragomán, orientalista és keletkutató professzor. 1798-ban kinevezték az egyiptomi expedíció első tolmácsává. 1799-ben halt meg a francia csapatok visszavonulása során.

A tudományos jelentés címlapja
(BANM SRM 115B-204.)

latában különféle konzulátusokon tevékenykedő marseille-i Michel-dinasztia tagja lehetett. Mindenesetre az általa készített jelentések alapján a közel-keleti viszonyokkal tisztában lévő, tapasztalt orvosról lehetett szó. Michel jól ismerte a közel-keleti pestisjárványok jellegzetességeit és a különböző helyi közösségek ezek elkerülésére és a betegek gyógyítására tett erőfeszítéseit. A jelentés első része a betegség legfontosabb szimptomáira, jellegzetességeire fókuszált. Ezt követően a pestis kialakulásának, terjedésének és megszűnésének térbeli és időbeli tényezőire tért ki a vizsgálat. Minden kérdés után általában konkrét példák alátámasztott választ találunk. Michel doktor például nagy jelentőséget tulajdonított a pestist terjesztő kórokozókat szállító levegőben található részecskének.

Amint Tott báró a visszaemlékezéseiben is kihangsúlyozta, a soknemzetiségű

Tott rajza egyiptomi útvjáról (*Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*. Paris, 1785. című kiadvány oldalszám nélküli metszete, magángyűjtemény)

Oszmán Birodalom különböző kisebbségei más-más módszerekkel védekeztek a láthatatlan ellenséggel szemben. Ezt megerősítették Michel doktor tapasztalatai is, aki szerint a járvány idején a görögök például gyömbérrel kevert pálinkát ittak, a törökök pedig havat ettek. A legkülönlegesebb gyógymódokat a zsidó orvosok alkalmazták. Michel szerint, ha valakin a pestis tüneteit látták, akkor fél pohár saját vízzel és ugyanannyi citromlével vagy ecettel kevert folyadékot itattak meg vele, amit fokozatosan citrusos italokkal való diétával folytattak és csak hosszú idő után kaphattott a beteg rendes táplálékot. E gyógymód állítólag olyan sikeres volt, hogy a zsidók körében a pestis jóval kevesebb áldozatot szedett és a felépülésük is sokkal sikeresebben zajlott. A Michel doktor által közölt adatok szerint a zsidó orvosok kezelése

nyomán a betegek 80%-a meggyógyult, míg a többi nemzetnél a betegek kétharmada belehalt a betegségbe. Ezekről a gyógymódokról szólva a báró később a visszaemlékezéseiben így nyilatkozott: „... e nemzetek mindegyike különböző módszert dolgozott ki magának, mi egyedül neki megfelelő; kétségkívül a táplálkozási szokásaik jellegzetességeinek kellene tulajdonítanunk eme különbözőséget. Még bizonyosabb kétségbe vonni e tényt, mit jónéhány orvos bizton állít: a magam részéről nem garantálom őket.”²²

A jelentés további részeiben is érdekes esettanulmányokat olvashatunk a különböző vallású és kultúrájú népek pestishez való viszonyához a kór megelőzése, a járvány megfékezése és a betegek gyógyítása

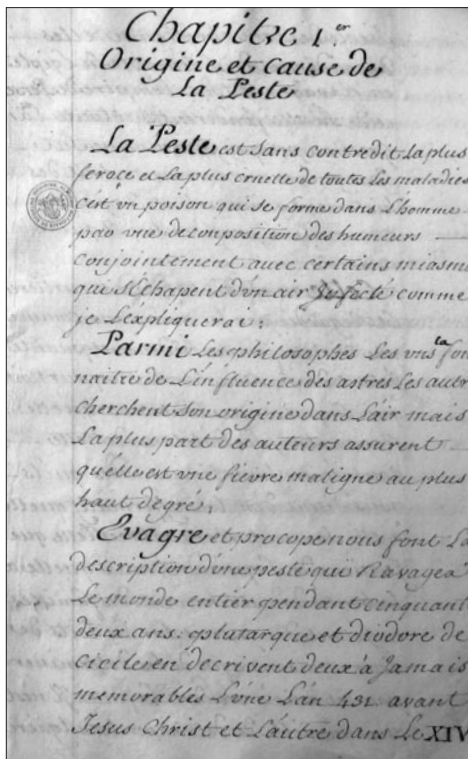
²² Tott, 2008. 52. p.

terén tett erőfeszítéseikről. A muszlim törökök például Michel doktor szerint annyira fatalisták voltak, hogy nem sokat törődtek az Allah akaratának tekintették a halálos betegség elkerülésével és gyógyításával. A zsidók és a közel-keleti keresztények viszont nagy komolyan vették a járvány idején a kijárási tilalmat és különféle sajátos profilaktikus kezeléseket és gyógymódokat honosítottak meg közösségeikben.

Tott báró egyiptomi tartózkodási idején, a visszaemlékezései tanúsága szerint a pestis eredetét is kutatta. Egyes korabeli vélemények szerint ez a betegség Egyiptomból származott és a járványok is rendszeresen innen indultak ki: „A pestis egyiptominak hitt eredetével kapcsolatos gondos kutatásaim meggyőztek róla, hogy e betegség itt nem is lenne ismert, ha miazmáit nem szállítaná ide a Konstantinápolyt Alexandriával összekötő kereskedelem. A járvány első jelei is ebben a városban kezdenek mutatkozni. Az elővigyázatosság hiánya ellenére csak ritkán terjed egészen Kairóig, ahol a nagy hőség hatására hamar megszűnik és nem engedik Szaidáig terjedni. Ismert tény az is, hogy a Szent János napi Egyiptomra hulló harmat, még Alexandriában is elpusztítja e betegség utolsó csíráját is.”²³

Hazaérkezése után a báró a Michel doktor segítségével elkészített, minden részletében jól kidolgozott tudományos jelentést nyújtott be a Société royale de médecine professzorai számára. Michel doktor egy, a saját praxisa és egy meg nem nevezett, a páduai egyetemen végzett zsidó orvos tanácsai alapján elkészített kis disszertációt is mellékelte a projekt zárójelentéséhez. A dolgozat négy fejezetből áll: az elsőben a pestis eredetét vizsgálja, a másodikban a járvány elterjedését elemzi, a harmadikban a betegség szimptomáit veszi sorra és

Részlet Michel doktor disszertációjából (BANM SRM 115B-204)

végül a szmirnai gyógymódokkal ismerteti meg az olvasóját. A szerző számos ókori és modern szerzőre is hivatkozik munkájában, és néha igen sajátos megközelítésben tárgyalja e témát. Fontos jelentőséget tulajdonít betegség pszichés vonatkozásainak, és a gyógymódoznál is külön kihangsúlyozza a beteg lelki gondozásának fontosságát. Megállapításait mindig konkrét példákkal támasztja alá, amelyeket személyes stílusban, érdekes módon fogalmaz meg. A mű végén saját felfedezései alapján kidolgozott recepteket is közöl, bár ezek összetevőinek arányát titkos jelekkel látta el.

23 Tott, 2008. 270. p.

A „tudományos projekt” további sorsáról a levéltári dokumentumok nem szólnak.

Tott báró Egyiptom elfoglalása érdekében tett erőfeszítései viszont nem maradtak visszhang nélkül. A források szerint a tervek még XVI. Lajos király érdeklődését is felkeltették, ugyanakkor nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. A báró tervezetei és beadványai így jó ideig papíron maradtak. A báró egyiptomi utazása történetét emlékiratainak negyedik könyvében publikálta. Terveinek meghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megélt, és több nyelvre is szinte azonnal lefordították. A fiatal Bonaparte Napóleon 1789 januárjában olvasta és részletesen kijegyzetelte a művet, amely nagy hatással volt rá.²⁴ Később Napóleon 1798. évi expedíciója előtt a neves hadvezér tudósai sokat merítettek Tott báró levéltárak fiókjában nyugvó terveiből. Az egyiptomi hadjárat előkészítése során átfogó levéltári kutatások folytak, amelyek irányításával a híres tudóst, Gaspard Monge-t, a hajdani mézières-i hadmérnöki iskola matematikai és térképészeti professzorát bízták meg. Rosily altengernagy, a tengerészeti térképek és alaprajzok levéltári osztályának igazgatója több iratcsomónyi dokumentumot adott át Monge-nak, aki továbbadta azokat Bonaparténak. Ezek közé tartoztak Tott báró Egyiptom elfoglalására vonatkozó iratai is.²⁵

24 *Napoléon*: Manuscris inédits, 1786–1791. Publ., d'après les originaux autographes par Frédéric Massont, Guido Biagi, Paris, 1907. 241–248. p.

25 *Brégeon, Jean-Joël*: L'Égypte de Bonaparte. Toulouse, 1991. 85. p.

*Tott báró sírja ma Bad Tatzmannsdorfban
(Fotó: Szerző, 1986)*

Epilógus

Bár a Société royale de médecine tudós társaságot a francia forradalom során egy időre felszámolták, de az orvostudomány fejlődése nem állt meg. Talán nem véletlen, hogy Edward Jenner angol sebész éppen ebben az időszakban kísérletezte ki a védőoltást, vagyis a vakcinázást. Noha Jenner felfedezését Franciaországban csak 1800-ban vezették be, a francia orvostudomány számos hasonló kísérlettel próbálkozott már a korábbi időszakokban is. Ilyen voltak a himlőjárvány megelőzésére szolgáló már említett inokuláció mellett a keleti orvoslás gyakorlatából átvett praktikák, mint például az a módszer, amellyel a pestises betegek nyirokváladékát az egészségesek vérébe fecskendezve tették ellenállóvá a gyilkos járvány kórokozóival szemben. Ezt a módszert már Napóleon egyiptomi

Antoine-Jean Gros festménye

https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_épidémies_de_pestes#/media/Fichier:Détail_Bonaparte_visitant_les_pestiférés.jpg (Megtekintve: 2021. június 29.)

hadjárata idején is használták a francia hadseregben. Erre láthatunk egy példát Antoine-Jean Gros Bonaparte meglátogatja a jaffai (ma: Tel Aviv–Jaffa, Izrael) pestises katonákat című festményén is, ahol egy keleti orvos a bubopestises beteg megduzzadt nyirokcsomóját felnyitva a védővakcina készítéséhez váladékot vesz.

A kép egy Jaffa 1799. március 7-én történt elfoglalása után történt eseményre emlékeztet, amikor Napóleon március 11-i meglátogatta a pestises katonáit. A képen

Napóleon beszédes pózban szerepel: a francia királyok gyógyító kézrátételéhez hasonlóan érinti meg az egyik beteg katonát. A festmény 1804-ben készült, nem sokkal Napóleon császárrá való koronázása előtt. Mivel az idén emlékeztünk meg a neves francia uralkodó halálának bicentenáriumáról, talán érdemes felidézni az emberiség jó 2 évszázaddal ezelőtti járványok elleni küzdelmeit és azok egyik érdekes magyar származású szereplőjét is.